

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ІНВЕСТИЦІЙ НА ВВП УКРАЇНИ

ANALYSIS OF THE IMPACT OF INVESTMENTS ON UKRAINE'S GDP

УДК 347.34:45.001

DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastuct49-60>

Сьомченко В.В.¹

к.е.н., доцент

Запорізький національний університет

Зачепило Д.А.²

студентка

Запорізький національний університет

Корохова М.С.³

студентка

Запорізький національний університет

Somchenko Victoria

Zaporizhzhya National University

Zachepilo Daria

Zaporizhzhya National University

Korokhova Maryna

Zaporizhzhya National University

У статті розглянуто основні аспекти залучення прямих інвестицій до України з країн ЄС та їх управління. Проведено порівняння обсягів залучених інвестицій та їх використання у 2018 та 2019 рр. Зроблено класифікацію інвестицій за різними характеристиками. Визначено фактори, які мають вплив на зменшення обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну. Досліджено структуру капітальних вкладень в державу за різними джерелами фінансування в 2018–2019 рр. Визначено поняття ВВП. Проведено аналіз внутрішнього валового продукту України з країнами Європи. Виокремлено фактори, які безпосередньо впливають на ВВП нашої країни. Визначено пропозиції для залучення прямих іноземних інвестицій в контексті ЗВТ між Україною та країнами ЄС для того, щоб покращити інвестиційний стан України. Окреслено зв'язок між інвестиціями та їх впливом на ВВП України. Досліджено поняття «вплив капіталу» та його вплив на внутрішній валовий продукт України.

Ключові слова: інвестиції, внутрішній валовий продукт, динаміка ВВП, вплив капіталу, інвестиційний клімат, фінансовий ринок.

В статье рассмотрены основные аспекты привлечения прямых инвестиций

в Украину из стран ЕС и их управления. Проведено сравнение объемов привлеченных инвестиций и их использования в 2018 и 2019 гг. Сделана классификация инвестиций по различным характеристикам. Определены факторы, которые влияют на уменьшение объема прямых иностранных инвестиций в Украину. Исследована структура капитальных вложений в государство по источникам финансирования в 2018–2019 гг. Определено понятие ВВП. Проведен анализ внутреннего валового продукта Украины со странами Европы. Выделены факторы, которые непосредственно влияют на ВВП нашей страны. Определены предложения для привлечения прямых иностранных инвестиций в контексте ЗСТ между Украиной и странами ЕС для того, чтобы улучшить инвестиционный состояние Украины. Определена связь между инвестициями и их влиянием на ВВП Украины. Исследовано понятие «отток капитала» и его влияние на внутренний валовой продукт Украины.

Ключевые слова: инвестиции, внутренний валовой продукт, динамика ВВП, отток капитала, инвестиционный климат, финансовый рынок.

The article considers the main aspects of attracting direct investment in Ukraine from EU countries and their management. A comparison of the volume of attracted investments and their use in 2018 and 2019 is made. Factors that affect the reduction of foreign direct investment in Ukraine have been identified. The structure of capital investments in the state by sources of financing in 2018–2019 is studied. The concept of GDP is defined. The analysis of the gross domestic product of Ukraine with the countries of Europe is carried out. The factors that directly affect the GDP of our country are highlighted. Proposals for attracting foreign direct investment have been identified in the context of the FTA between Ukraine and EU countries in order to improve Ukraine's investment position. The connection between investments and their impact on the GDP of Ukraine is determined. The concept of «capital outflow» and their influence on the gross domestic product of Ukraine is studied. An analysis of investments attracted to Ukraine from other countries and a study of their impact on gross domestic product. The current investment situation is analyzed, the main trends of investment development in Ukraine are determined. The peculiarities of the investment climate in Ukraine are analyzed. Investigation of the place and role of investments in the financial market. Legislative acts, normative documents, scientific works of leading domestic and foreign scientists, periodicals, official statistics, and materials of international statistics became the information base of the research. The basic tendencies and peculiarities of investments and investment policy of Ukraine are studied and analyzed, and practical recommendations on improving the indicators of the level of investment income are developed on this basis. The classification of investments by various characteristics, in particular by investment objects, by nature of investment participation, by period investment, by form of ownership of investors, by regional basis; separately considered types of foreign direct investment. The characteristics of the shadow economy are given.

Key words: investments, gross domestic product, GDP dynamics, capital outflow, investment climate, financial market.

Постановка проблеми. Інвестиційна політика є однією з найважливіших складових частин економічної політики та безпеки держави, оскільки розширення сфер інвестування приводить до змін економічного стану в країні.

Регулювання інвестицій має на меті стимулювати економічний розвиток держави та впливати на стан окремих секторів, галузей, а також на місце країни на світовому рівні. Зміни ж в економіці, в нормативно-правовій базі, а також адміністративні та політичні чинники впливають на рівень інвестицій і відповідним чином вносять зміни до обсягу національного доходу суспільства.

Сьогодні закон Вагнера, який ґрунтується на тому, що зростання ВВП йде паралельно зі зрос-

танням державних витрат, можна сформулювати так: економічне зростання будь-якої країни повинно супроводжуватися постійним збільшенням інвестиційних залучень до валового внутрішнього продукту.

ВВП – це найкращий показник, який характеризує економічну діяльність певної країни. Актуальність цієї теми проявляється в тому, що роль країни в сучасних ринкових умовах визначається ефективним функціонуванням економіки, що є результатом реалізації економічного потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням різноманітних питань щодо валового внутрішнього продукту займалися багато науковців. Варто зазначити, що сьогодні проблеми залучення інвестицій та комплекс проблем, які пов'язані з їх

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0964>

² ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5536-9495>

³ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1985-2820>

управлінням, є предметом дослідження багатьох учених. Так, В.В. Адамик [1] дослідила важливість іноземних інвестицій, які впливають на країни, що розвиваються. М.М. Бойко [2] у своїх працях дослідив прогнозування показників номінального та реального ВВП. В.М. Геєць [3] у своїх роботах вивчав стратегію та політику довгострокового розвитку та нестабільність економічного зростання. О.В. Дзюблюк [4] дослідив глобалізаційні фактори впливу на економічний стан держави. Д.В. Задихайло [5] займався дослідженням проблем правового забезпечення інвестицій. В.К. Мамутов [6] вивчав шляхи регулювання іноземних інвестицій. В.М. Пашков [7] визначав необхідність формування та впровадження інноваційної моделі економіки.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз інвестицій, які залучаються Україною з інших країн, вивчення їх впливу на внутрішній валовий продукт та розроблення рекомендацій для покращення інвестиційного стану.

Виклад основного матеріалу. Валовий внутрішній продукт (ВВП) – один із найголовніших показників економічного розвитку держави, який складається з суми ринкової вартості усіх кінцевих товарів і послуг, що були створені на території держави за певний період (зазвичай за рік).

ВВП вимірюється у трьох вимірах: за доданою вартістю, за доходами і за витратами.

Ключова роль інвестицій у розвитку національної економіки полягає у тому що за допомогою інвестицій здійснюється збільшення грошового нагромадження підприємств, і це приводить до створення бази для збільшення виробничих можливостей країни і її економічного зростання.

Функції інвестицій: 1) збільшення швидкості розвитку науково-технічного прогресу; 2) непрямий контроль над рівнем безробіття; 3) створення матеріальної бази для промисловості; 4) забезпечення

соціальним житлом; 5) розвиток охорони здоров'я, культури і т.п.; 6) підтримка стабільного екологічного стану.

Інвестиції поділяються за різними кваліфікаційними показниками. Одним з основних та найбільш загальних є поділ інвестицій за об'єктами вкладення коштів або майна на реальні та фінансові.

Для того щоб проаналізувати стан інвестиційної діяльності в Україні, потрібно звернути увагу на показники, що її характеризують. Найважливіші показники – обсяг прямих іноземних інвестицій (рис. 1) та використання капітальних інвестицій за певний проміжок часу (рис. 2).

За даними рис. 1 можна зробити висновок, що кількість прямих іноземних інвестицій протягом 2015–2018 рр. змінювалася, найбільший показник був у 2016 р., а найменший – у 2017 р., тобто за рік цей показник скоротився на 32.95% (на 1082 млн дол. США).

До основних причин зменшення можна віднести:

1. Введення бойових дій на Сході нашої країни.
2. нестабільність в економічних та політичних сферах.

3. Високий рівень корупції.

Станом на 2018 рік найвагоміші обсяги прямих іноземних інвестицій були спрямовані до підприємств та організацій (73%), і вони здійснювалися у формі капітальних інвестицій.

Для того щоб зрозуміти стан валового внутрішнього продукту України, треба проаналізувати його динаміку (табл. 1).

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це один із економічних показників, що дозволяє визначити стан економіки країни, а також порівняти стан економіки держав. У таблиці 1, наведеній вище, ми можемо побачити, як змінюється загальний ВВП України протягом сімнадцяти років. І можемо зробити такі висновки:

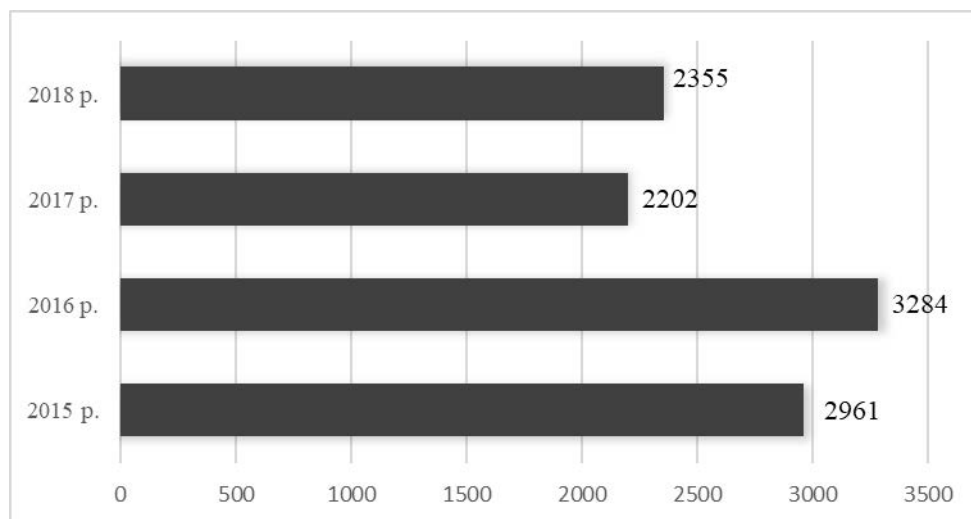

Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції

Джерело: складено автором на основі [8]

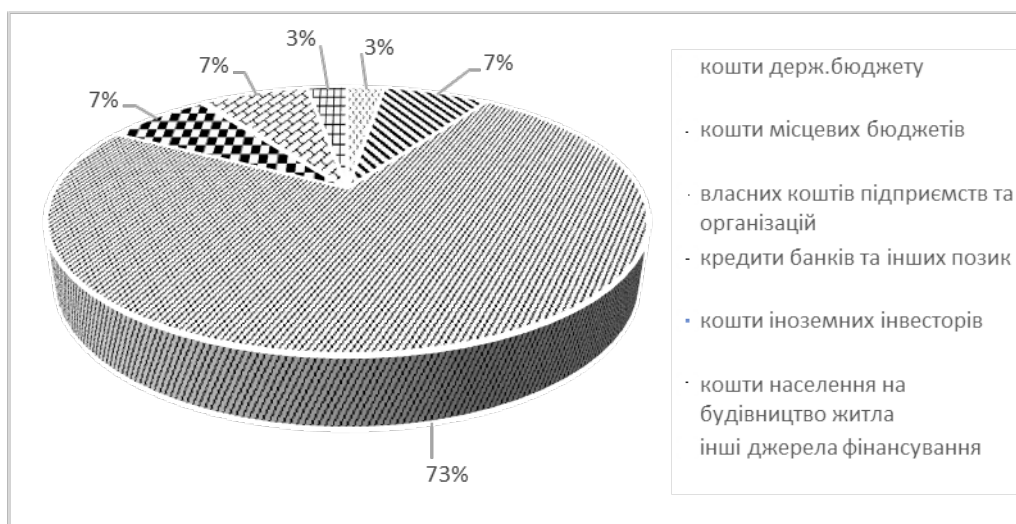

Рис. 2. Використані капітальні інвестиції у січні-вересні 2019 року

Джерело: складено автором

– у 2009 році ВВП України набув одного з найменших значень – зменшився на 15,14% відносно минулого року – так званий історичний "обвал";

– після такого падіння економіки інвестиційна діяльність впала, а також більше, ніж на 3% відносно минулого року, показники до 2020 року не підвищувались.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – ринкова вартість усіх кінцевих товарів та послуг, що були вироблені усередині країни за певний період часу (місяць, квартал, рік).

Величина ВВП залежить від таких двох чинників, як:

- 1) поточні ринкові ціни на товари та ціни;
- 2) фізичний обсяг продукції.

Оскільки в економіці переважає вільне ціноутворення, яке регулюється законом попиту та пропозиції, то часто стихійне зростання цін призводить до штучного зростання показників ВВП [4, с. 15].

Номинальний ВВП – це обсяг виробництва, обчислений у фактичних, або поточних, цінах. Вираховується він за такою формулою:

$$\text{Номинальний ВВП} = \sum p_i q_i,$$

де p_i – ціна i -того товару в поточному році;

q_i – обсяг виробництва i -того товару в поточному році [7].

Таблиця 1

Динаміка ВВП у 2002–2019 роках

Роки	ВВП, млрд. (в нац. валюті)	ВВП, млрд. (в доларах США)	ВВП ППС, (в млрд. доларах)	Рівень ВВП до минулого (у %)
2002	234,138	43,956	231,177	↑5,340
2003	277,355	52,010	258,226	↑9,517
2004	357,544	67,226	296,623	↑11,795
2005	457,325	89,282	315,569	↑3,071
2006	565,018	111,885	349,893	↑7,571
2007	751,106	148,734	388,715	↑8,216
2008	990,819	188,240	405,232	↑2,243
2009	947,042	121,552	346,506	↓-15,136
2010	1079,346	136,011	351,656	↑0,261
2011	1299,991	163,161	378,532	↑5,466
2012	1404,669	175,707	386,425	↑0,239
2013	1465,198	179,572	392,619	↓-0,027
2014	1586,915	132,343	373,406	↓-6,553
2015	1988,544	90,939	340,537	↓-9,773
2016	2383,182	93,263	353,345	↑2,441
2017	2982,920	112,154	468,784	↑2,525
2018	3558,706	1308,32	390,643	↓1,200
2019	3974,564	1537,81	418,954	↑0,932

Джерело: складено автором на основі [9]

Номінальний ВВП України з 2004 по 2019 р.

	млн. грн.			млн. дол. США		
2004	345113	77769	29.1%	64883	14750	29.4%
2005	441452	96339	27.9%	86142	21259	32.8%
2006	544153	102701	23.3%	107753	21611	25.1%
2007	720731	176578	32.5%	142719	34966	32.5%
2008	948056	227325	31.5%	179992	37273	26.1%
2009	913345	-34711	-3.7%	117228	-62765	-34.9%
2010	1082569	169224	18.5%	136419	19192	16.4%
2011	1316600	234031	21.6%	163160	26740	19.6%
2012	1408889	92289	7.0%	175781	12622	7.7%
2013	1454931	46042	3.3%	183310	7529	4.3%
2014	1566728	111797	7.7%	131805	-51505	-28.1%
2015	1979458	412730	26.3%	90615	-41190	-31.3%
2016	2383182	403724	20.4%	93270	2655	2.9%
2017	2982920	599738	25.2%	112154	18884	20.2%
2018	3558706	575786	19.3%	130832	18678	16.7%
2019	3974564	415858	11.7%	153781	22949	17.5%

Джерело: складено автором на основі (розмір ВВП в доларах – за даними Світового банку та МВФ) [8]

Згідно зі статистичними даними, наведеними на державному сайті Міністерства освіти, можемо вивести таку статистику номінального ВВП (табл. 2).

На основі цієї таблиці ми можемо зробити такі висновки: у 2009, 2014 та 2015 роках йде спад номінального ВВП країни у середньому на 31,4%, проте загалом за останні три роки у середньому показник зростає на 18,1%.

Для того, щоб проаналізувати, зміну номінальний ВВП на душу населення, розглянемо таблицю 3.

Виходячи з цих табличних значень, можемо зробити висновок, що після спаду номінального ВВП на душу у 2009 році до 2015 року, який виявився най-

більший за відсотками зростання відносно минулого року, показники не були стабільними, а після стабілізації у 2016–2017 роках показники знову падають.

Реальний ВВП – це обсяг виробництва, який вимірюється в базових (або сталих) цінах. Інакше кажучи, на нього впливає тільки обсяг виробництва продукції (табл.). Вираховується він за такою формулою:

$$\text{Реальний ВВП} = \sum p_0 q_i$$

де p_0 – ціна i -того товару в базисному році;

q_i – обсяг виробництва i -того товару в поточному році.

Співвідношення реального ВВП до номінального (табл. 4).

Таблиця 3

Номінальний ВВП України з 2002 по 2019 р. із розрахунку на одну особу населення

Роки	Грн.			Дол. США			Населення (тис. осіб)
2002	4681,9			879,0			48230
2003	5592,9	911.0	19.5%	1048,8	169.8	19.3%	47801
2004	7273,5	1680.6	30.0%	1367,5	318.7	30.4%	47448
2005	9374,3	2100.9	28.9%	1829,2	461.8	33.8%	47091
2006	11634,3	2260.0	24.1%	2303,8	474.6	25.9%	46771
2007	15499,1	3864.8	33.2%	3069,1	765.3	33.2%	46501
2008	20502,8	5003.6	32.3%	3892,5	823.4	26.8%	46240
2009	19836,3	-666.4	-3.3%	2546,0	-1346.5	-34.6%	46044
2010	23603,6	3767.3	19.0%	2974,4	428.4	16.8%	45865
2011	28813,9	5210.2	22.1%	3570,8	596.4	20.0%	45693
2012	30912,5	2098.6	7.3%	3856,8	286.1	8.0%	45577
2013	31988,7	1076.2	3.5%	4030,3	173.5	4.5%	45483
2014	35834,0	3845.3	12.0%	3014,6	-1015.7	-25.2%	43722
2015	46210,2	10376.1	29.0%	2115,4	-899.2	-29.8%	42836
2016	55853,5	9643.3	20.9%	2185,9	70.5	3.3%	42668
2017	70224,3	14370.8	25.7%	2640,3	454.4	20.8%	42477
2018	84192,0	13967.7	19.9%	3095,2	454.9	17.2%	42269
2019	94589,8	10397.8	12.4%	3659,8	564.6	18.2%	42019

Джерело: складено автором на основі [8]

Таблиця 4

Співвідношення реального та номінального ВВП за 2012–2019 рр.

Роки	Номінальний ВВП (у фактичних цінах)	Реальний ВВП (у цінах минулого року)	Різниця (реальний – номінальний)	
2012	1408889	1304064	-104825	-7.4%
2013	1454931	1410609	-44322	-3.0%
2014	1566728	1365123	-201605	-12.9%
2015	1979458	1430290	-549168	-27.7%
2016	2383182	2034430	-348752	-14.6%
2017	2982920	2445587	-537333	-18.0%
2018	3558706	3083409	-475297	-13.4%
2019	3974564	3675728	-298836	-7.5%

Джерело: складено автором на основі [7]

Отже, номінальний ВВП перевищує реальний більш ніж на 7%, окрім 2013 року, де показники практично дорівнювали один одному. На номінальний показник впливають поточні ціни, а на реальний – лише обсяг вироблених товарів та послуг.

Як номінальний, так і реальний ВВП можуть не в повній мірі висвітлювати фактичні обсяги виробництва в державі. Цей феномен має назву «тіньова економіка», яка існує в усіх країнах (рис. 3).

Неофіційна економіка – всі дозволені та легальні види діяльності економіки, тобто виробництво товарів і послуг, неврахованих офіційною статистикою, та приховування цієї діяльності від оподаткування. Сильніший стимул до отримання доходу у формах, які важко відстежити (тобто у вигляді готівки або бартеру) тоді, коли у країні високий рівень інфляції та високі податки.

Нелегальна (фіктивна) економіка – це така економічна діяльність, яка приховується заради обходження сплати податків, або навіть здійснення суб'єктами господарювання діяльності без дозволів та ліцензій (хабарництво, спекулятивні договори, крадіжки тощо).

Підпільна (кримінальна) економіка – до неї входить економічна діяльність, заборонена законами країни, бо створює загрози безпеки держави, суспільства та людині.

Виокремимо чинники, що сприяють прихованому відпливу капіталу:

- 1) несприятливий інвестиційний клімат;
- 2) встановлення окремими країнами сприятливих умов для формування штучних схем мінімізації оподаткування;
- 3) висока мобільність фінансових ресурсів і здатність швидко переміщуватися з однієї країни в іншу;
- 4) недосконалене законодавство України, що дозволяє вважати приховані відпливу капіталу легальним ухиленням від сплати податків;
- 5) високий рівень корумпованості влади.

Бізнес в Україні не відчуває належної підтримки з боку держави, в кризових умовах податкове навантаження тільки зростає, треба зазначити, що більш ніж 90% українського капіталу було виведено до Кіпру.

Понад 85% від загального обсягу прямих інвестицій з України на Кіпр було зроблено в результаті здійснення компаніями операцій з модернізації своїх активів за допомогою передачі материнською компанією (тобто юридичною особою, яка володіє контрольним пакетом акцій та контролює іншу юридичну особу) акцій інших українських компаній [6, с. 71].

Деякі дослідження констатують, що вплив детінізації економіки може бути неоднозначним. Зрозуміло, що зруйнування тіньової економіки дасть змогу сформувати умови для чесної конкуренції,

Рис. 3. Види тіньової економіки

Джерело: складено авторами на основі [9]

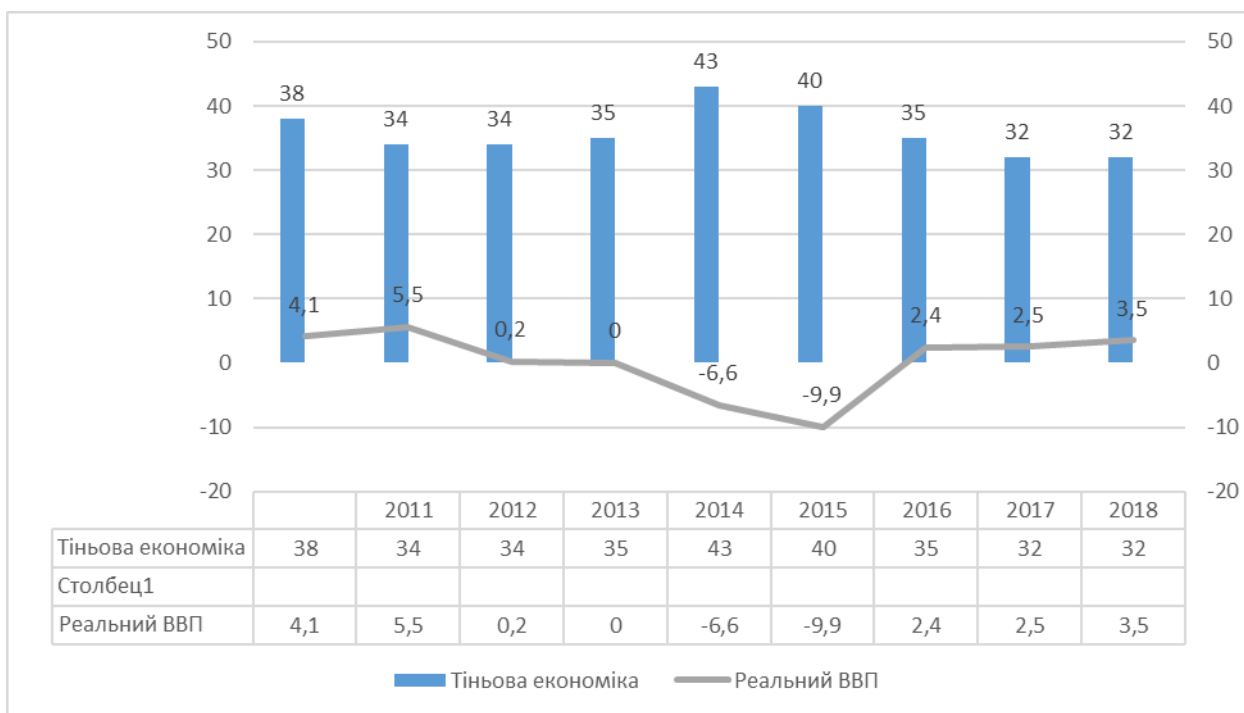

Рис. 4. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні (% від обсягу офіційного ВВП) і темпи приросту/зниження рівня реального ВВП

Джерело: складено автором на основі [9]

легально влаштованих працівників, що також є плюсом, бо будуть надходити податки у тій мірі до держбюджету, у якій вони повинні надходити. Інші дослідження низки експертів вважають, що додатково до офіційного ВВП в тішовій економіці створюється "тішовий ВВП", що становить аж 40–60% від офіційного обсягу (рис. 4).

Дивлячись на діаграму, робимо висновки, що чим менший показник тішової економіки, ти більший приріст рівня реального ВВП, та навпаки.

Висновки з проведеного дослідження. Проаналізувавши динаміку ВВП впродовж 10 років, ми можемо зробити висновок, що показники змінювались впродовж усього періоду, але за останні 3 роки ми спостерігаємо позитивне структурне зрушення.

В умовах сучасного економічного становища України дуже вірогідним є абсолютне вичерпання деяких видів економічних ресурсів. Тому потрібно не тільки створити сприятливий клімат для залучення інвестицій, а ще й застосовувати спеціальні механізми та інструменти для блокування можливості виведення капіталу підприємств до офшорів. Для цього потрібно розробити та застосовувати жорсткі заходи щодо моніторингу та контролю фінансового сектору з офшорів та встановити систему штрафів та санкцій проти країн та компаній у випадках виявлення порушень відповідно до встановлених положень.

Валовий внутрішній продукт є найважливішим показником, що характеризує кінцевий результат виробничої діяльності країни. Досить вагомий

вплив на ВВП мають прямі іноземні інвестиції, які залучаються в економіку держави

Загальносвітові тенденції розвитку інвестиційних процесів свідчать про їхнє вирішальне значення в прискоренні темпів економічного росту, у нарощуванні економічного потенціалу країн і переході до інноваційної моделі розвитку.

Отже, збільшення чисельності та обсягу інвестиційних залучень приведе до прискореного розвитку окремих галузей, регіонів та самої держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Адамик В.В. Прямі іноземні інвестиції як інструмент вирішення проблеми бідності у країнах, що розвиваються. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. № 2. С. 113–123.
2. Прогнозування показників номінального та реального ВВП України шляхом застосування факторних моделей / О.М. Семененко та ін. Харків, 2014. № 8. С. 164–170.
3. Геєць В.М. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку. Київ, 2003. 377 с.
4. Дзюблюк О.В. Грошова система України: глобалізаційні фактори. *Вісник Національного банку України*. 2007. № 7. С. 14–22.
5. Задихайло Д.В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави. Харків : Юрайт, 2012.
6. Знаменський Г.Л., Хахулін В.В., Щербіна В.С. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за ред. В.К. Мамутова. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 71 с.

7. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 11.10.2020).

8. Державний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> (дата звернення: 11.10.2020).

9. Сірко А.В. Національна економіка та оцінка її результатів. *Економічна теорія. Політекономія* : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2014. С. 210–226.

REFERENCES:

1. Adamik V.V. (2016) Pryami inozemni investiciji yak instrument virishennya problemi bidnosti u krayinakh, shho rozvivayutsya [Foreign direct investment as a tool to tackle poverty in developing countries]. *Bulletin of Ternopil National Economic University*, vol. 2, pp. 113–123.

2. Semenenko O.M., Bojko R.V., Vodčyc' O.H., Dobrovol's'kyj B.Ju., Kremešnyj O.I. (2014) Prognozuvannya pokaznikiv nominalnogo ta realnogo VVP Ukraini shlyakhom zastosuvannya faktornikh [Forecasting the indicators of nominal and real GDP of Ukraine by applying factor]. *Systemy obrobky informatsii* [Information processing systems]. Kharkiv, vol. 8, pp. 164–170.

3. Geyecz V.M. (2003) *Ekonomika Ukrainy: strategiya i politika dovgostrokovogo rozvitku* [Economy of Ukraine: strategy and policy of long-term development]. Kyiv: Phoenix. (in Ukrainian)

4. Dzyublyuk O.V. (2007) *Groshova sistema Ukrainy: globalizacijni faktori*. *Visnik Nacziionalnogo banku Ukrainy* [System of Ukraine: globalization factors]. *Bulletin of the National Bank of Ukraine*, vol. 7, pp. 14–22.

5. Zadikhajlo D.V. (2012) *Gospodarsko-pravove zabezpechennya ekonomichnoyi politiki derzhavi* [Economic and legal support of economic policy of the state]. Kharkiv: Yurait. (in Ukrainian)

6. Znamenskyi H.L., Khakhulin V.V., Shcherbina V.S. (2004) *Naukovo-praktichnij komentar Gospodarskogo kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Commercial Code of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, p. 71.

7. Ofitsiyni sait Derzhavnoi sluzhby statystyky. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 11 October 2020).

8. Derzhavnyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy. Available at: <https://index.minfin.com.ua/economy/gdp/> (accessed 11 October 2020).

9. Sirko A.V. (2014) *Natsionalna ekonomika ta otsinka yii rezultativ* [National economy and evaluation of its results]. *Ekonomichna teoriya. Politologiya* [Economic theory. Political economy]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury, pp. 210–216.